

Ta in ona kolaboracija

Gregor Kranjc, *Hoja s hudičem: okupacija Slovenije in kolaboracija, 1941-1945*. Mengeš: Ciceron, 2014. 401 stran

Pred nami je prevod avtorjeve angleške knjige *To Walk with the Devil: Slovene Collaboration and Axis Occupation, 1941-1945*, ki je prvič izšla pri založbi University of Toronto Press. V njej skuša avtor, po mojem mnenju, kolikor je mogoče objektivno prikazati dogajanje v vojnem času 1941-1945 v razkosani Sloveniji s poudarkom na kolaboraciji z okupatorjem. To žalostno, če ne kar tragično dogajanje, je posledica političnega razkola v slovenskem narodu. V knjigi ni sicer nikjer zapisano, kdaj naj bi se ta razkol začel, mogoče pa je razumeti, kakor da se je začel z okupacijo leta 1941. To pa po mojem mnenju ne ustreza dejstvom. Razkol je nastal z začetkom političnega življenja pri nas po sredini 19. stoletja, ko sta se izoblikovala dva politična tabora, klerikalni in liberalni, zaostri pa se je s pisanjem dr. Antona Mahničiča, tedanjega bogoslovnega profesorja v Gorici in poznejšega škofa na hrvaškem otoku Krku. Kot prvak klerikalne struje je Mahničič odredel liberalcem, kot nevernikom, pravico imenovati se Slovence. To seveda ni bilo utemeljeno. Liberalci so bili verniki, hodili so v cerkev, morda nekoliko manj kakor klerikalci, prejeli so zakramente in vsi bili tudi cerkveno pokopani. Klerikalcem so osporavali le močno poseganje v politiko, ker pri tem možnosti za delovanje in uspeh med klerikalci in liberalci niso bile uravnotežene. Klerikalci so imeli na svoji strani Cerkev z organiziranim aparatom duhovščine, ki je za njih sistematično (tudi v cerkvah) agitirala. Liberalci pa niso imeli nič podobnega, le majhno število svojih privrženecv. Na tak način liberalci seveda nikoli niso mogli priti na zeleno vejo. Ta razkol tudi tedanji avstrijski državi ni ustrezal in tako je izdala predpis, tako imenovani "Kanzelparagraf", po katerem duhovniki vsaj na prižnicah niso smeli obravnavati političnih tem, zlasti pa ne napadati liberalcev in agitirati za klerikalce. Pri vseh vrstah volitev so bili volilni spopadi pod vsako verbalno ravno in so se pogosto končali

s pretepi ali tudi z noži, daleč nad tedaj običajno fantovsko folkloro.

V ozadju za medvojna dogajanja tudi ni dovolj poudarjeno ali vsaj nakazano, da je bila država SHS oz. poznejša Kraljevina Jugoslavija slabo organizirana in neurejena država zlasti na notranje-političnem in gospodarskem področju. Še največ demokracije je bilo v letih, ko je zasedala ustavodajna skupščina, če seveda izvzamemo obveznost poslancev, da so morali naprej priseči kralju, ko kraljevine ali republike še ni bilo. V stari Jugoslaviji se razmerje med političnima taboroma ni dosti spremenilo, le da so klerikalci v ustavodajnem času bili proti kraljevini in centralizaciji države, liberalci pa za oboje, v glavnem zato, da bi lahko vsaj delno participirali pri oblasti. Klerikalna stranka je v Sloveniji ostala najmočnejša, ker je imela za vodjo dr. Antona Korošca, ki je bil pomemben in izkušen politik že v avstrijskem času. Korošec pa je bil objektivno zelo sposoben politik in nedvomno karizmatična osebnost. Politični razkol je torej tra-

jal naprej. Politične stranke si niso bile le nasprotne, temveč sovražne, člani strank pa si niso bili politični nasprotniki, temveč sovražniki.

Po propadu Avstro-Ogrske monarhije je v novi državi Srbov, Hrvatov in Slovencev nastal na ravni države povsem drugačen spekter strank, med njimi tudi levičarske, s komunistično partijo vred. Beograjska vlada je v noči 30. decembra 1920 sprejela odredbo, znamenito "Obznano", s katero je do sprejema ustave prepovedala vsako komunistično propagando. Za utemeljitev je navedla oceno, da komunistična stranka pripravlja v državi prevrat. Neposredni povod pa sta bili veliki rudarski stavki v Sloveniji in Bosni in Hercegovini, ki sta izbruhnili decembra 1920, in zelo zaostren politični položaj po krvavem zatrtju stavke v Bosni in Hercegovini 27. decembra. Vlada je z odredbo razpustila komunistične organizacije v državi, prepovedala njihova glasila in objave, "ki bi ogrožale mir in red v državi, poveljevale diktaturo, revolucijo in komunistično nasilje..." Komunistični poslanski klub, ki ga je ščitila imuniteta, je v ustavodajni skupščini sicer protestiral, vendar z metodami legalnega parlamentarnega boja ni mogel preprečiti izvajanja vladnih ukrepov. K temu je veliko pripomogel atentat na tedanjega notranjega ministra Srba Draškovića, ki ga je izvršil naročeni morilec, ki je bil prej član Komunistične stranke, v času atentata pa ne več. Toda atentat so pripisali Komunistični partiji. Pri naslednjih volitvah je Komunistična partija dobila precej poslanskih sedežev, ki jih je skupščinski mandatno imunitetni odbor potrdil za regularne, parlamentarna večina pa je tem poslancem odvzela mandat in s tem je bila Komunistična partija v državi prepovedana. Vodstvo stranke in številni člani so šli v ilegalo. Država je to stranko zelo preganjala, posebej izrazito v času ko je bil dr. Anton Korošec notranji minister, ali pa vsaj v vladi, vendar si je do začetka druge svetovne vojne precej opomogla.

V večini opisov Kraljevine SHS oz. pozneje Jugoslavije izhaja, da je bila ta država dokaj demokratična in notranje politično solidna, kar pa sploh ni bila, kar najbolj nazorno kaže proglas diktature kralja Aleksandra leta 1929. Že kmalu po ustanovitvi te države so pričakovali neke družbene perturbacije, ki naj bi jih izvedli zeleni kadri, ki so bili nekoliko razširjeni v Sloveniji, še posebej pa na Hrvaškem. Da to ni bil izmišljen strah, kaže

dejstvo, da je pri Glavnem štabu Jugoslovanske kraljevske armade ves čas med obema vojnama permanentno obstajala posebna Komisija za zatrtje revolucije. Po osebnem nalogu kralja Aleksandra je moral vsak novi notranji minister v zelo kratkem času po nastopu svoje funkcije predložiti načrt za zatrtje revolucije. Da je bila ta država gospodarsko šibka, nacionalno in politično razrvana, se je očitno pokazalo z uveljavitvijo Aleksandrove diktature in v letih po nastopu Stojadinovićeve vlade, ki se je začela naslanjati na fašistično Italijo in nacistično Nemčijo. Na tedaj že neizbežno drugo svetovno vojno se Jugoslavija pravzaprav sploh ni pripravljala in je njena armada že v treh tednih po napadu Nemčije klavrno kapitulirala. Slovenska ljudska stranka je soglašala z naslonitvijo Jugoslavije na sile osi, toda zgolj ob pogoju, da integriteta države ne bo v ničemer okrnjena. Slovenska ljudska stranka kot vodilna stranka v Sloveniji pa je sprejela 30. marca 1941 sklep, da je v primeru nemške zasedbe Slovenije kakršnakoli kolaboracija z okupatorjem tako vodstva stranke, kakor njenih članov popolnoma izključena. "Stranka je sklenila, da za primer sovražne zasedbe slovenskega ozemlja niti stranka sama, niti nobena njena organizacija, niti noben njen funkcionar ne morejo in ne smejo na kakršen koli način sodelovati s sovražno oblastjo ali sovražnimi nacističnimi ali fašističnimi organizacijami." Še pred kapitulacijo jugoslovanske armade je dvor z vlado pobegnil najprej v države na Bližnjem vzhodu, ker angleška vlada ni izdala ustreznih vizumov, kar je storila šele jeseni leta 1941, nato pa je bila v Londonu, kjer je gostovala do sporazuma Tito-Šubašič leta 1944. Dejansko pa angleška vlada jugoslovanski begunski vladi ves čas ni bila naklonjena.

Po hitri zasedbi jugoslovanskega ozemlja so bili ukrepi nemških, italijanskih, madžarskih, in nekaj malega hrvaških okupatorjev do Slovencev dokaj različni. Nemški ukrepi so bili zelo kruti, italijanski vsaj v začetku bolj blagi, madžarski pa so bili nekje vmes. V novo nastali Ljubljanski pokrajini s sorazmerno blago fašistično okupacijo so pod vplivom Cerkve prejšnji slovenski klerikalni politiki priznali priključitev Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji. Ker so Italijani Slovence priznavali kot narod, so jim priznali tako imenovano

* Dr. Alojzij Kuhar: *Beg iz Beograda aprila 1941. Studia Slovenica, Ljubljana – Washington, D. C. 1998, 13.*

“konzulto” (sosvet), v katero je bilo imenovanih kar nekaj prejšnjih politikov klerikalne stranke. Ko se je pozneje v Ljubljanski pokrajini začelo širiti uporniško gibanje, je ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman pri italijanskih oblasteh interveniral za zapornike ali obojence. Nekaj intervencij je bilo uspešnih. Liberalni tabor kot nasprotnik klerikalcev podpore Cerkve seveda ni imel. V precejšnjem številu se je vključil v novo ustanovljeno Osvobodilno fronto (OF), kjer je imel s Sokoli svojo frakcijo z nekaj zastopniki. Poleg Sokolov so bili v OF še krščanski socialisti, kulturniki in nekatere manjše organizacije. Čeprav je bila OF nekaka koalicija, so od vsega začetka imeli glavno besedo komunisti, ker so imeli izkušnje z ilegalnim delovanjem. Klerikalni tabor in OF sta se radikalno razlikovala glede odpora proti okupatorjem. Klerikalni tabor je bil za čakanje in za sodelovanje z okupatorjem, njihova odločitev bi padla proti koncu vojne, ko bi se že videlo, kdo bo zmagovalec. OF pa je bila bolj ali manj za takojšen začetek upora. Razmere pa za upor v nobeni pokrajini niso bile ustrezne, zlasti ne na slovenskem Štajerskem, Primorskem in v Prekmurju. Toda po sklepu OF se je upor začel. Na Štajerskem so se prve politične skupine začele sestajati in razmišljati o nujnem uporu proti Nemcem že leta 1940, tako npr. v Laškem. Sestajali so se zastopniki vseh strank, posredno prek naročila neki drugi levi stranki tudi Komunistična partija Slovenije. Manjkali so seveda zastopniki Slovenske ljudske stranke. Med pomembnimi člani teh prvih protiokupatorskih gibanj na Spodnjem Štajerskem so bili tudi skoraj vsi primorski Slovenci, ki so zaradi fašističnega terorja zapustili svoje kraje in so se naselili na Spodnjem Štajerskem.

Na slovenskem Štajerskem so okupatorje sprejeli ne ravno z veseljem (ponekod tudi!), pač pa z zadovoljstvom, ker so si od Nemcev obetali dobro gospodarstvo, ki ga v stari Jugoslaviji nikoli ni bilo in red, kot so ga poznali še iz časov Avstroogrske. Okupacija pa je bila, kljub v začetku dokajšnji naklonjenosti prebivalstva, od vsega začetka skrajno kruta, z izselitvijo skoraj vseh intelektualcev na Hrvaško (z Bosno) in v Srbijo, s prepovedjo govora in pisnega občevarja v slovenskem jeziku v javnosti, z izključno nemškimi šolami, s streljanjem talcev za vsako malenkost, z edino obvezno politično organizacijo ultranemškim Heimatbundom, z rasnimi pregledi za sprejem v to organizacijo, z zaščitenci

nemškega rajha (Schutzangehörige des deutschen Reiches), ki so bili brez vseh pravic in so bili namenjeni za iztrebljenje ali pa za smrt v delovnih taboriščih, kar se na srečo na Spodnjem Štajerskem ni izvajalo v velikem obsegu.

Zato se je odpor proti okupatorju začel že jeseni 1941. Kolaboracija v takih razmerah seveda ni bila mogoča, ker okupatorji Slovencev kot narodne enote sploh niso priznavali. Zastopstvo Slovencev je bilo za razliko od Ljubljanske pokrajine tukaj nezamisljivo. Nemški okupatorji so vse svoje ukrepe izvajali prisilno. Tudi po kapitulaciji Italije, ko so Ljubljansko pokrajino zasedli nemški okupatorji, so na tem ozemlju prevzeli blažji (dosedanji italijanski) način okupacije. Medtem ko v Ljubljanski pokrajini slovenski jezik ni bil odpravljen in se je kot učni jezik uporabljal v šolah vseh stopenj, in se je uporabljal tudi v občinski in državni upravi, je bilo to na Slovenskem Štajerskem in na Gorenjskem povsem izključeno. Nemški okupatorji so imeli dva tipa zasedbe, prvega, skrajno ostrega za Spodnjo Štajersko, nekoliko blažjega pa od leta 1943 naprej za Gorenjsko. Od nemške zasedbe Ljubljanske pokrajine se je ohranil blažji sistem, kjer so vendarle priznavali Slovence, vsaj jezikovno. Domala vsi slovenski uradniki so ostali na svojih mestih. Na Spodnjem Štajerskem se od 1941 do 1945 ni smela javno izreči slovenska beseda. Medtem pa so na Ljubljanski univerzi polagali izpite v slovenskem jeziku. Zgodovinar, profesor in akademik Bogo Grafenauer je leta 1944 zagovarjal doktorsko disertacijo, napisano v slovenščini z zelo slovensko tematiko o slovenskih kmečkih uporih.

Večina uradništva je takoj po okupaciji v času od aprila do julija letu 1941 prišla na Spodnje Štajersko iz Avstrije, nekaj celo iz Nemčije. Mlade uradnice – domačinke z meščansko šolo, so zaposlili le na uradu za razdeljevanje živilskih nakaznic, kamor so hodili ponje upravičenci, ki niso znali niti besedice nemškega jezika. Razlika med nemško okupacijo na Slovenskem Štajerskem in okupacijo od 1943 dalje v Ljubljanski pokrajini je bila res velika.

Težišče obravnavane knjige je na proučevanju kolaboracije. Glede na zelo različne izhodiščne razmere pod okupatorjem je bila tudi kolaboracija dokaj različna. Na Štajerskem prave kolaboracije sploh ni moglo biti, ker okupator ni priznaval

nikakršnih prejšnjih (slovenskih-jugoslovanskih) oblasti, kaj šele Slovencev. Izrazov Slovenija, Slovenci, slovensko so se striktno izogibali. Če že ni šlo drugače so uporabljali izraze Windische, Steirer in windisch. Vsi ukrepi nemških okupatorskih oblasti so bili obvezni (rekrutiranje v Wehrmannschaft [paravojaška organizacije Štajerske domovinske zveze – Steirischer Heimatbund], rekrutiranje v nemško armado (Wehrmacht), služenje v delovni službi (Arbeitsdienst), služenje v organizaciji Todt, obvezno kopanje protitankovskih jarkov v domačem ali tudi bolj oddaljenem kraju, rekrutacija mladih 15 in 16-letnih fantov v Volkssturm [tako imenovana Hitlerjeva otroška armada] itd. Edino prostovoljno dejanje naj bi bil vpis (z rasističnim pregledom vred) v Štajersko domovinsko zvezo (Steirischer Heimatbund) že v prvih tednih okupacije, ki pa je bilo v resnici obvezno in se je izvajalo po s strani oblasti določenem urnikom. Pisanje o prostovoljnosti pa sploh ne drži. Pred komisijo so morali priti korporativno vsi ljudje s posamezne vasi na določen dan in uro. V mojem kraju je bila navada, da se pokojnika, ki je ležal na parah ni pustilo samega niti trenutek. V vasi Olešče je dan pred obveznim vpisom umrla neka kmetica. Drugi dan so morali na določeno uro priti vsi vaščani pred komisijo. Rajnica je zaradi tega ostala za nekaj ur sama. Kaj takega ni še nihče do tedaj doživel. Župnik iz Sv. Lenarta nad Laškim, Anton Babič, doma iz Ljutomera, se kot zelo zaveden Slovenec ni želel vpisati v Heimatbund in ni šel pred komisijo. Takoj drugo jutro so prišli ponj gestapovci in so ga brez dokumentov, denarja in najnujnejših potrebščin odpeljali na hrvaško-nemško mejo v Rogatec in ga tam predali hrvaškimi oblastem. Od tam se je lahko vrnil šele po koncu druge svetovne vojne.

V Ljubljanski pokrajini so se prejšnje slovensko-jugoslovanske oblasti v precejšnjem obsegu ohranile in so uradovale v glavnem po starem,

toda pod strogim italijanskim nadzorom. V Ljubljanski pokrajini je sodelovanje z okupatorjem skoraj večinoma temeljilo na prostovoljnosti. Da je ta prostovoljnost šla čez mero se vidi v tem, da so domobranci sodelovali jeseni 1944 v protipartizanski ofenzivi v Gornji Savinjski dolini z nemškimi enotami, prav tako z nemškimi in ustaškimi enotami pri napadih na Kozjansko, kjer je bil ta nemški, ustaški in domobranski napad najhujši od vseh dotedanjih. Prej so seveda bili silno ostri do partizanov in njihovih dokazanih pristašev. Partizani se na tem območju niso nikoli borili z domobranci, ker jih na Spodnjem Štajerskem sploh ni bilo. Enako se je dogajalo leta 1944 pri vdoru prek Sotle na Kozjansko, kjer je nekaj časa obstajalo partizansko "osvobojeno ozemlje", kjer so pri vojaških operacijah nemških enot in ustašev sodelovali tudi nekateri domobranci. Še v zadnjih tednih pred koncem vojne je vodstvo domobrancev poslalo svoje manjše enote v nekaj vasi na Spodnje Štajersko, kjer prej nikoli ni bilo domobrancev, enako kakor ne v Gornji Savinjski dolini in na Kozjanskem, kjer so klavrno končali, ker v teh krajih vsaj nekako po letu 1943 za vsakogar, ki je bil kakorkoli povezan z okupatorji, ni bilo nobene milosti.

Avtor knjige je kolaboracijo izredno dobro opredelil, je pa škoda, da pojma lojalnosti ni omenil. Zelo pravilno pa je ugotovil, da je bila odločitev za sodelovanje z okupatorjem odvisna od boja za preživetje v težkih vojnih časih.

Tudi pri enačenju ravnanja partizanskih in domobrantskih borcev ter njihovih aktivistov, ki ga zdaj na splošno pri nas označujejo kot državljansko vojno, je pisec dokaj zadržan, kar je zelo modro. Državljska vojna je zadeva dveh ali več političnih skupin znotraj države, ki se potegujeta za oblast, normalno brez vmešavanja drugih držav.

Jože Maček